

TİMUR'UN, FETHETTİĞİ ÜLKELERDEN MÂVERÂÜNNEHİR'DE TOPLADIĞI BAZI ÂLİMLER

İsmail ÇİFTÇİOĞLU (*)

Özet

Siyâsî ve askerî bakımdan Ortaçağ'ın en güçlü devletlerinden birini kurmayı başaran Timur'un, bunu gerçekleştirirken en önemli hedeflerinden biri de ülkesini ilim ve kültür sahasında geliştirmek olmuştur. O, bu çerçevede Semerkand ve Keş gibi şehirlerde medreseler yaptırmış, fethettiği ülkelerdeki tanınmış âlimleri kimi zaman ikna ederek veya davetnâmeler göndererek; kimi zaman da sürgün yolunu kullanarak Mâverâünnehir'de toplamıştır. Timur'un büyük saygı gösterdiği ve ihsanlarını eksik etmediği bu zümre, onun beklentilerini boşa çıkarmamıştır. Özellikle Sadeddin Taftâzânî ve Seyyid Şerif Cürcânî gibi âlimler sayesinde Maveraünnehir, dönemin önemli bir ilim ve kültür merkezi hâline gelmiştir. Bu gelişme, bir tarftan "Timurlu Rönesansı"nın doğmasına zemin hazırlamış, diğer tarftan da İslâm dünyasındaki ilmî faaliyetlere yeni bir ivme kazandırmıştır.

Anahtar Kelimeler: Timur, Mâverâünnehir, Semerkand, ulemâ, Sadeddin Taftâzânî, Seyyid Şerif Cürcânî.

Some Scholars Tamerlane Gathered in Mavaraunnahr from the Lands he Conquered

Abstract

As a founder of one of the largest states during the Middle Ages, Tamerlane aimed to improve his country in the areas of science and culture. He built madrasas in such cities such as Samarkand and Kash as he gathered the scholars of conquered lands sometimes in Mavaraunnahr by persuasions or invitations and by forced migration at other times. These scholars that received Tamerlane's respect mostly served well to his country. Thanks to scholars such as Saadeddin Taftazaani and Sayyid Shareef Jurjani, Mavaraunnahr became a center of cultural and scholarly activities. This development played as a background for the "Timurite Renaissance" while accelerating the scientific activities in the Islamic world.

Key Words: Tamerlane, Mavaraunnahr, Samarkand, scholars, Saadeddin Taftazaani, Sayyid Shareef Jurjani.

*) Yrd. Doç. Dr., Dumlupınar Üniversitesi Eğitim Fakültesi
(e-posta: ciftcioglu20@dumlupinar.edu.tr)

Giriş

1370 yılında Semerkand'da tahta geçen Timur, vefatına (1405) kadarki süre zarfında hemen hemen tamamı başarıyla sonuçlanan bir dizi fetih hareketlerinde bulunmuştur. O, bu çerçevede Anadolu'nun batı kıyıları ile Filistin'den Çin'e; Moskova'dan Delhi'ye kadar bütün bölgeleri işgal ederek¹ buralardaki pek çok ülkenin fatihi olmuştur. Savaşçılığı, cesareti ve zekâsının yanında, zulmü ve acımasızlığı ile de tanınan bu büyük cihangir, ömrünü seferlerle geçirmekle birlikte, ülkesinde tarım, ticaret, imar ve kültürün gelişmesi için çaba sarfetmekten de geri durmamıştır.

Nitekim onun zamanında başkent Semerkand'ın imarına büyük önem verilmiş², şehirde saraylar, kaleler, câmi ve medreseler inşa ettirilmiştir. Şehir civarında ise kasabalar kurulmuş, bağlar, bahçeler ve köşkler yaptırılmıştır³. Diğer taraftan ticârî faaliyetler teşvik edilmiş, bu amaçla Semerkand'da yeni caddeler açılıp iş yerleri inşa edilmiştir⁴. Ziraatın gelişmesi için de bazı tedbirlere başvurulmuş, ülkenin çeşitli yerlerinde sulama kanalları kazdırılıp, yeni iskân sahaları açılmıştır⁵. Bütün bunların yanında ilmî ve kültürel hayatın gelişmesi için de gereken tedbirler alınmıştır. Bu bağlamda Keş ve Semerkand'da medreseler yaptırılmış, fethedilen ülkelerdeki ileri gelen âlimler kendi istekleri ile veyahut da sürgün yoluyla Mâverâünnehir'e götürülmüştür.

Bu makalede, söz konusu bölgeye götürülen bu âlimlerden bazıları hakkında bilgi verilmektedir. Bu suretle ülkesini bir ilim ve kültür merkezi yapma niyetinde olan Timur'un beklentilerinin ne derece gerçekleştiği, başka bir ifadeyle Mâverâünnehir'e götürülen ulemânın Timurlularda ilim hayatının gelişmesinde ne gibi katkılar sağladığı yönündeki sorularda cevaplar aranmaktadır.

Timur'un Genel Olarak Ulemâya Karşı Tutumu

Daha çok asker kişiliği ile tanınan Timur'un, ilmî ve dinî konularla da ilgilendiği, özellikle geniş bir tarih bilgisine sahip olduğu bilinmektedir⁶. Nitekim o, Türk, Arap ve Acem tarihlerine vâkıftı. Meclislerinde tarih ve kıssa okuyucuları her zaman hazır bu-

- 1) İsmail Aka, "Timur Sadece Bir Asker mi İdi", *Bellekten*, LXIV/240 (2000), s. 453. Timur'un seferleriyle ilgili geniş bilgi için bkz. a.mlf, *Timur ve Devleti*, TTK Ankara 1991, s. 3-33.
- 2) Timur, Semerkand kadar olmasa da Keş'in imarı için de çaba sarfetmiş, bu bağlamda şehirde saraylar ve binalar inşa ettirmiştir. Bkz. Cherefeddin Ali (Yezdi), *The History of Timur-Bec*, London 1723, I, 199-200; *Baburnâme*, (nşr. R. Rahmeti Arat), Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1970, I, 51.
- 3) Nizamüddin Şâmî, *Zafernâme*, (çev. N. Lugal), TTK, Ankara 1987, s. 73, 205; Yezdi, I, 537-539; II, 105-107; İbn Arabşah, *Tarih-i Timur*, Ceridehâne, İstanbul 1277, s. 167-170; a.mlf, *Tamerlane or Timur The Great Amir*, Luzac & Co, London 1936, s. 217-218, 222-224, 309-310; Clavijo, *Timur Devrinde Semerkand'a Seyahat*, (çev. Ö. Rıza Doğrul), Nakışlar Yayınevi, İstanbul 1975, s. 169-171, 174; *Baburnâme*, I, 47, 51; Ayrıca bkz. Aka, *aynı makale*, s. 454; Hayrunnisa A. Akbıyık, "Timurluların Bilim ve Sanata Yaklaşımları ve Bazı Son Dönem Sanatkârları", *Bilig*, sy. 30 (2004), s. 153-155.
- 4) Clavijo, s. 169-170, 175.
- 5) Bkz. Aka, s. 455.
- 6) Bkz. İbn Arabşah, *Tamerlane*, s. 145; Wilhelm Barthold, *Uluğ Bey ve Zamanı*, (çev. İsmail Aka), TTK Ankara 1997, s. 20-22; Aka, s. 459-461; Musa Şamil Yüksel, "Arap Kaynaklarında Timur", *Bilig*, sy. 31 (2004) s. 102-106.

lunuyordu. Onun tarihe olan merakına kendisi ile Şam'da görüşen İbn Haldun da bizzat tanık olmuştu. Hârezmlî âlimlerden Abdülcabbar b. Numaneddin'in⁷ tercümanlık yaptığı konuşmalardan birinde Timur, İbn Haldun'a Mağrib'le ilgili bazı sorular sormuş, ancak aldığı cevaplar karşısında ikna olmayıp ondan "...uzağıyla, yakınıyla, dağlarıyla, ırmaklarıyla, köyleriyle ve kasabalarıyla bütün Mağrib diyarını sanki görüyormuşum gibi bana yazmanı istiyorum" şeklindeki sözleriyle kendisini bu konuda bilgilendirmesini istemişti. Başka bir konuşmada ise, Buhtunnasr (Nebukadnezar) hakkında sorduğu sorularla onu şaşırtmıştır⁸.

Dinî konularda da geniş bilgisinin olduğu anlaşılan⁹ Timur, ulemâyı himaye ediyor ve onlarla daima sohbetlerde bulunuyordu. Şâmî'ye göre o, devlet işleriyle meşgul olduktan sonra akşamları meclisinde toplanan fuzalâ ve ulemâ ile ilmî mübahaseler, şer'î meseleler hakkında müsabahaeler yapıyordu¹⁰. Bu tür meclisler kimi zaman başkent Semerkand'da, kimi zaman da sefer düzenlenen yerlerde tertipleniyordu. Nitekim onun Semerkand'da Sadeddin Taftâzânî ile Seyyid Şerif Cürçânî arasındaki fikrî tartışmaları dikkatle izlediği¹¹; Haleb'de aralarında İbn Şihne'nin de bulunduğu ulemâyı soruları ile sıkıntıya soktuğu bilinmektedir¹².

Gerçekten de bu tür tartışma meclislerinde ulemâ Timur'un huzurunda her hangi bir tuzağa düşmemek için daima tedbirli davranıyordu¹³. Zira yapılacak bir yanlışın canla ödenmesi her zaman ihtimal dâhilinde idi. Şâmî'de geçen bir hâdise Timur'un çevresinde bulunan ulemânın psikolojisini göstermesi bakımından kayda değerdir. Müellife göre Timur Beylakan'da (Azerbaycan'da) iken İran ve Turan'ın ileri gelen âlimleri ve muttaki kadıları ile beraber sohbet ederken ulemâyâ teveccühle "*Geçen asırların ulemâsı hükümdarları irşad ederlerdi. Siz beni niçin irşad etmiyorsunuz, bana lâzım ve vâcip olan şeyleri niçin söylemiyorsunuz*" diye sormuş, ulemâ ise ona hoş görünmek için "*Elhamdülillah Emir hazretleri bizlere hayır yollarını öğretir, hocalık eder, bizim gibilerin nasihatlarına muhtaç değildir.*" diye cevap vermişti. Bunun üzerine Timur bu dalkavukça sözlerden hoşlanmamış ve ulemâyâ "*Her zaman methedilmek, mizacıma göre söz söylenmek ho-*

7) Abdülcabbar b. Numaneddin, Timur'un Anadolu seferine de katılmış ve Güzelcehisar (Aydın)'da ölmüştür (Yezdî, II, 273).

8) İbn Haldun, *Bilim İle Siyaset Arasında Hatıralar, et-Ta'rîf bi-İbn Haldun ve Rihletuhu Garben ve Şarken*, (çev. Vecdi Akyüz), Dergah Yayınları, İstanbul 2004, s. 249-252. Timur'un İbn Haldun'la görüşmesinden İbn Arabşah da bahseder (*Tamerlane*, s. 143-145).

9) Aka, s. 460.

10) Aka, s. 347.

11) M. Halil Yınanç, "Seyyid Şerif Cürçânî II", *Tarihten Sesler*, II/15 (1944), s. 10-11; Bekir Karlığa, "Osmanlı Düşüncesinin Oluşumu", *Osmanlı*, Yeni Türkiye Yay., Ankara 1999, VII, 33; Sadreddin Gümtüş, *Seyyid Şerif Cürçânî ve Arap Dilindeki Yeri*, İslâmî İlimler Araştırma Vakfı Yay., İstanbul 1984, s. 99 vd.

12) İbn Arabşah, *Tarih-i Timur*, s. 102-106; a.mlf, *Tamerlane*, s. 147-149; Şükrü Özen "İbnü'ş- Şihne, Ebu'l Velîd", *DİA*, XXI, 223; Yüksel, a.g.m., s. 102-104.

13) Suriye'de Hz. Ali taraftarlarını koruyan, Horasan'da Sünnileri destekleyen; Mâzenderân'da da sahabenin hâturesini aşağılayan Şîî dervişleri cezalandıran Timur'un karşısında ulemânın tedirginlik duyması tabii idi (Barthold, s. 22; Aka, s. 460).

şuma gitmez. Sizler ki her biriniz bir taraftan buraya geldiniz. Mensup olduğunuz yerin vaziyeti, iyiliği, fenalığı hakkında bana malumat verin. Hiçbir şeyi benden gizlemeyin. Ben bunu size kendi menfaatim için söylemiyorum. Bütün dünyaca mâlumdur ki, Tanrı bize öyle bir şevket ve saltanat ihsan buyurmuştur ki, böyle şeylere bizim ihtiyacımız yoktur. Maksadımız onun rızasını tahsil ve Tanrı'nın bize karşı olan lütuf ve keremlerinin bazılarının şükür ve nimetini yerine getirmek için çalışmaktır.” şeklinde sözler söylemiş, ulemâ ise onun samimiyetine kanaat getirerek iyilik ve fenalıklarını söylemeye cesaret edebilmişti¹⁴.

Ulemâya karşı hürmeti elden bırakmayan Timur, kuşkusuz bu zümrenin kendi siyasi otoritesini sıkıntıya sokabilecek bir nüfuz sahibi olmasına da izin vermemiştir¹⁵. Dinî ve sosyal kargaşalıklara yol açabilecek fikrî cereyanlara da hiçbir şekilde müsamaha göstermemiştir. Nitekim o, bu husustaki tavrını Fazlullah Hurufî hâdisesinde açıkça ortaya koymuştu. Bilindiği gibi Hurûfîlik fırkasının kurucusu olan Fazlullah Hurûfî, savunduğu fikirleriyle çevresinde devrinin ileri gelen âlimlerini, vezir ve kadılarını toplamayı başarmış, böylece büyük bir nüfuz kazanmıştı. Hatta “Âyîn-i cedîd” adını verdiği görüşlerine Timur’u da davet etmişti. Fakat Timur onun bu görüşlerine rağbet etmedi ve fikirleri dine aykırı bulunduğundan tutuklanmasını istedi. Akabinde Semerkand’ın ileri gelen ulemâ ve fukahâsıyla bir toplantı yaparak -verilen fetvaya göre- idamını emretti. Miranşah tarafından yakalanarak hapsedilen Hurûfî, nihayet Şirvan emirinin kadısı tarafından verilen ikinci bir fetva ile Alıncak Kalesi’nde idam edildi (1394)¹⁶.

Şâmî’de Semerkand, Buhara ve Mâverâünnehir ulemâsına hil’atler, atlar, esvaplar, câriyeler ve gulâmlar hediye ettiğinden bahsedilen Timur’un, bu zümrelere karşı oldukça cömert davrandığı anlaşılmaktadır. Kuşkusuz onun çevresinde pek kalabalık bir ulemâ topluluğu vardı. Numaneddin el-Hârezmî ve oğlu Abdülcabbar, Muhammed b. Ataullah Herevî¹⁷, Seyyid Bereke, Nizameddin Yusuf¹⁸, Seyyid Şerif Cürçânî, Sadeddin Taftâzânî, İbnü’l-Cezerî, Mevlânâ Kutbeddin, Hâce Abdülmelik¹⁹, Hâce Abdülevvel, Muhammed el-Zâhid el-Buhârî, Mevlânâ Fahreddin, Mevlânâ Ahmed b. Şemsü’l E’imme es-Serâî, Mevlâna Ahmed et-Tirmizî, Mevlânâ Mansur el-Kağanî bunlardan bazılarıydı²⁰. Gıyaseddin Ali, Nizameddin Şâmî, Safiyüddin el-Hâtelânî ve Mahmud Zengî el-Kirmânî onun

14) Bkz. Şâmî, s. 342.

15) Jean-Paul Roux, *Aksak Timur*, (çev. A. Rıza Yalt), Milliyet Yay., İstanbul 1994, s. 30.

16) Bkz. Hüsametdin Aksü, “Fazlullah-ı Hurûfî”, *DİA*, XII, 277-278.

17) Önceleri Timur’un saygı ve takdirini kazanan Herevî’nin, daha sonra bu hükümdarla arası açılmış ve ülkeden ayrılmak zorunda kalmıştır (bkz. Saffet Köse, “Herevî Muhammed b. Ataullah”, *DİA*, XVII, 226-227).

18) Seyyid Bereke ve Nizameddin Yusuf, Timur’un Toktamış üzerine yaptığı sefere iştirak etmişlerdir (Mustafa Kafalı, “Timur”, *İA*, XII/1 (1993), 342).

19) Hâce Abdülmelik, Timur zamanında Semerkand şeyhülislâmı idi (bkz. *Devletşah Tezkiresi*, (çev. Necati Lugal), Tercüman 1001 Temel Eser Dizisi, İstanbul 1977, III, 397).

20) Bkz. İbn Arabşah, *Tamerlane*, s. 312-313; Yüksel, a.g.m., s. 105-106. Kâtip Çelebi, İbn Ukbe adındaki bir şahsın Timur’a “Umdetü’t-Tâlibi fi Nesebi Âli Ebî Tâlib” adlı bir eser hediye ettiğinden söz eder (bkz. *Keşfü’z-Zunûn*, (çev. Rüştü Balcı), Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul 2007, III, 933).

çevresindeki tarihçilerden²¹; Hüsameddin İbrahim Şah ve Mevlânâ Ahmed ise tabipler-
dendi²².

Timur'un yakın çevresinde bu zümrelerden başka, çeşitli vesilelerle Timurlular ülke-
sini ziyaret ederek bu hükümdarla görüşen ve onun takdirini kazanan bazı ilim erbabına
da rastlanılmaktaydı. Ünlü fakih ve mutasavvıf Bedreddin Simâvî bunlardandı. Bilindiği
gibi Simâvî Mısır'daki ikâmeti sırasında tasavvufa meylederek Ahlatlı Şeyh Hüseyin'e
intisap etmişti. Yakalandığı hastalık yüzünden şeyhi tarafından seyahate çıkması tavsiye
edilince o, Tebriz'e gelmişti (1402 veya 1403). Burada Timur'la görüşerek onun otağında
İranlı ulemâ ile ilmî tartışmalarda bulunmuştu. Bu tartışmalardaki başarısıyla Timur'un
dikkatini çekmiş, takdirini kazanmıştı. Hatta rivayete göre Timur, onu kızıyla evlendirip
seyhülislâmlığa getirmek istemiş, ancak o, hocasının yanına dönmek istediğinden bu tek-
life olumlu cevap verememişti²³. Şirazlı olan ve dönemin çoğu İslâm memleketlerine ilmî
seyahatlerde bulunan Fîrûzâbâdî (ö.1415) de, bir aralık Şiraz bölgesinde iken Timur'la
görüştüğü ve onun iltifatına nâil olmuştu. Ancak Timur'dan gördüğü bu ilgiye rağmen o,
memleketinde hüküm süren istikrarsızlık nedeniyle buradan ayrılmayı tercih etmişti²⁴.

Fethedilen Ülkelerden Mâverâünnehir'de Toplanan Bazı Âlimler

Siyasî ve askerî yönden güçlü, oldukça da geniş sınırlara sahip bir devlet kurmayı baş-
saran Timur, -yukarıda da ifade dedildiği gibi- ülkesini bayındır hâle getirmek için imara,
tarım ve ticarete büyük önem vermişti. Bütün bunların yanında o, özellikle Semerkand
ve Keş gibi şehirlerin birer ilim ve kültür merkezi hâline gelmesi için de gerekli tedbirleri
almayı ihmal etmemişti. Bu çerçevede sözü edilen şehirlerde medreseler inşa ettirmiş²⁵ ve
fethettiği ülkelerdeki tanınmış âlimleri bilhassa başkentte toplamak için çaba göstermişti.
Kuşkusuz onun, bu faaliyetleriyle klasik doğu hükümdarlarının karakteristik özelliğine
uygun olarak²⁶, sarayının şanını yüceltmeye²⁷, bununla beraber ulemânın ilminden ve gö-
rüşlerinden faydalanmaya çalıştığını söylemek mümkündür²⁸.

21) Kâtip Çelebi, I, 271; Walter Hinz, "Timuriler Tarihi Hakkında Menba Tetkiki", (çev. M. Altay Köy-
men), *Bellelen*, VI/21-22 (1942), s. 86-89; Felix Tauer, "Timurlular Devrinde Tarihçilik", (çev. A.
Ateş), *Bellelen*, XXIX/113 (1965), s. 49-51.

22) Barthold, s. 22.

23) Bkz. Bilal Dindar, "Bedreddin Simâvî", *DİA*, V, 332.

24) C. Brockelmann, "Fîrûzâbâdî", *İA*, IV (1948), 653; Hulûsi Kılıç, "Fîrûzâbâdî", *DİA*, XIII, 142-145.

25) Başkent Semerkand'da Timurlu hâkimiyetinden önceki dönemlerden medreselerin kalmış olması
uzak bir ihtimal olarak görünmektedir. Zira İbn Battûta 1350 yılında Semerkand'a uğradığında şehrin
büyük bir kısmının harabe hâlinde bulunduğuna şahit olmuştu (bkz. *İbn Battûta Seyahatnâmesi*, (çev.
A. Sait Aykut), Yapı Kredi Yay., İstanbul 2004, I, 540-541).

26) Timur'dan öncesine örnek olarak Gazneli Sultan Mahmud'un da benzer uygulamasını görmekteyiz.
Bk. Hanefi Palabıyık, "Gaznelilerde İlmî Faaliyetler", *Hindistan Türk Tarihi Araştırmaları*, Yıl: 1,
Sayı: 1, Ocak-Haziran 2001, s.47-72. Bilhassa bkz. s. 62-64.

27) Bu konuda bkz. Halil İnalıc, *Şair ve Patron, Patrimonyal Devlet ve Sanat Üzerinde Sosyolojik Bir
İnceleme*, Doğu Batı Yay., Ankara 2003, s. 10.

28) Nitekim onun, gerek Mâverâünnehir'de, gerekse seferler düzenlediği bölgelerde ulemâ arasında
zaman zaman ilmî tartışmalar tertip ettirmesi; diğer taraftan Kütahya'da huzuruna getirilen İbnü'l-
Cezerî'ye Kur'an ve sünneti kendisinden öğrenmek istediğini söylemesi (bkz. A. Osman Yüksel,
İbn Cezerî ve Tayyibetü'n-Neşr, MÜ İlahiyat Fakültesi Yay., İstanbul 1996, s. 170-171) bunu teyit
etmektedir.

Timur'un, fetihleri sırasında zor kullanmadan temasa geçilen veya esir edilen ulemâyı ülkesine götürme biçimi, duruma göre farklılıklar gösteriyordu. O, Mâverâünnehir'e götürmeyi düşündüğü âlimleri çoğu zaman huzuruna kabul ederek bizzat görüşüyor ve onlara ülkesine gelip-gelmeme konusundaki fikirlerini soruyordu. Bu sert mizaclı hükümdarın ne yapacağını kestiremeyen ulemâ ise, kimi zaman gönüllü olarak; kimi zamanda istemeyerek Mâverâünnehir'e gitmeyi kabul ediyordu. Bursa'nın işgali sırasında ele geçirilerek Kütahya'da Timur'un huzuruna getirilen İbnü'l-Cezerî, kendi rızası ile Mâverâünnehir'e gitmeyi kabul edenlerdendir²⁹. Şiraz'ın zaptı sırasında kendisi ile temasa geçilen Seyyid Şerif Cürçânî, istemediği halde Semerkand'a gitmek zorunda kalmıştır³⁰. Bağdat'ın zaptı (1393) esnasında hâmisi Sultan Ahmed Celâyir tarafından terkédilen Nizâmeddin Şâmî, Timur'un huzuruna gelip saygısını sunmuştu. O, daha sonra Haleb'in kuşatılması sırasında (1400) Emir Celâleddin İslâm tarafından Timur'a takdim edilmiş ve hükümdarın emriyle "Zafernâme" adlı eserini yazmakla görevlendirilmişti³¹. Yine Haleb'in yağmalanması sırasında ele geçirilen Siraceddin Muhammed Halebî, ailesiyle birlikte Mâverâünnehir'e³², Şam'ın zaptı sırasında ele geçirilen ve o sıralarda henüz 12 yaşında bulunan İbn Arabşah ve ailesi de Semerkand'a götürülenlerdendi³³. Timur'un Anadolu seferi sırasında Amasya'da ele geçirilen Pîr İlyas ise, Mâverâünnehir yerine Şirvan'a sürgün edilmişti³⁴.

Mâverâünnehir'e gelmesi için kendilerine davetnâme gönderilen veya nişan verilen bazı ilim adamlarına da rastlamaktayız. Türkistan ve İran'ın tanınmış âlimlerinden Sadeddin Taftâzânî bunlardandır. O, kendisinin yüksek bir âlim olduğunu öğrenen Timur tarafından Semerkand'a davet edilmişti. Her ne kadar kendisine yapılan ilk daveti kabul etmemiş ise de, ikinci daveti aldıktan sonra Semerkand'a gitmeye razı olmuştu³⁵. Timur'un Azerbaycan'ı zaptını müteakip Bağdat'a giden musikî ilminin üstadı Abdülkadir Merâgî, buradan Mâverâünnehir'e geçmek zorunda kalmış ve Timur tarafından 1398 yılında verilen bir nişanla Semerkand'a gönderilmişti. Merâgî burada Timur'un veliâhi Muhammed Mirza'nın nedimi olmuştur³⁶.

Timur'un, fetihleri sırasında ülkesine götürmeyi düşünüp de tercihlerinde serbest bıraktığı bazı âlimler de yok değildi. Meselâ Şam'ın işgali sırasında kendisiyle görüşüp tarihî mevzularda uzun uzun sohbet ettiği İbn Haldun'un, bu husustaki kararına saygı duy-

29) Mecdî, *Terceme-i Şakâ'ik*, İstanbul 1269/1852, s. 60.

30) Bkz. Gümüş, s. 91.

31) Şâmî, s. 11-12, 170; Kâtip Çelebi, I, 271; Tauer, "Timurlular Devrinde Tarihçilik", s. 50-51.

32) Mecdî, s. 187-188; Hoca Sadeddin, *Tacü'l-Tevârih*, (haz. İsmet Parmaksızoğlu), KB. Yay., Ankara 1992, V, 142.

33) İbrahim Kafesoğlu, "İbn Arabşah", *İA*, V/2 (1997), 698; Abdülkadir Yuvalı, "İbn Arabşah, Şehâbeddin", *DİA*, XIX, 314.

34) Hoca Sadeddin, V, 62; Mahmud Cemaleddin el-Hulvî, *Lemazât-ı Hulviyye ez Lemezât-ı Ulviyye*, (haz. M. Serhan Tayşi), MÜ İlahiyat Fakültesi Yay., İstanbul 1993, s. 393.

35) Bkz. C. A. Storey, "Teftâzânî", *İA*, XII/1 (1997), 118.

36) Bkz. Nuri Özcan, "Abdülkadir-i Merâgî", *DİA*, I, 242.

muş ve ona ailesinin yanına dönmesi gerektiğini söylemiştir³⁷. Aynı şekilde, Bursa'nın yağmalanması sırasında İbnü'l-Cezerî ile birlikte ele geçirilerek Kütahya'ya getirilen Molla Fenârî ve Şemseddin Buhârî'nin, Mâverâünnehir'e gidip-gitmeme konusundaki kararlarını hoşgörüyü karşılamış ve onlara herhangi bir zorlamada bulunmamıştır³⁸.

Mâverâünnehir'e götürülen ya da memleketlerinde kalmalarına izin verilen bu âlimlerin yanında, seferler sırasında yakalanmaktan korkup başka ülkelere göç etmek zorunda kalan, başka bir ifadeyle bu ülkelere sığınan ilim erbabına da tesadüf edilmekteydi. Bunlardan İbnü'l-Âkulî (ö. 1394), Timur'un Bağdat'ı işgali sırasında Sultan Ahmed Celâyir ile buradan ayrılmak zorunda kalmıştı. Bağdat'ta malları yağmalanan ve ailesi esir edilen Âkulî, bir süre Şam ve Kahire'de ikâmet etmiş, daha sonra Ahmed Celâyir ile birlikte tekrar aynı şehre dönmüştü³⁹. Hanbelî fakihî İbnü'l-Lehhâm (ö.1401), Timur'un Haleb'i işgali sırasında şehirden kaçan ulemâdandı. İbnü'l-Lehhâm buradan Kahire'ye gitmek zorunda kalmış ve orada vefat etmiştir⁴⁰. Yine Şâfiî fakihlerinden İbnü'n-Nehhâs ed-Dımaşkî (ö.1411) de, Timur'un Şam'ı işgali sırasında Mısır'a göç edenlerdendi (1401). Dımaşkî, önce Aşağı Mısır'daki Menzile beldesine, oradan da vefat ettiği yer olan Dimyat'a yerleşmişti⁴¹.

Timur'un, fethettiği bölgelerden ülkesine götürdüğü âlimlerden bazıları, orada tamamen yerleşmeyi tercih etmişlerdi. Bunlardan Sadeddin Taftâzânî, vefatına kadar (1390) Semerkand'dan ayrılmadı. İbnü'l-Cezerî, Timur'un ölümünden sonra Semerkand'dan ayrılarak Herat, Yezd ve İsfahan'da bir süre ikâmet ettikten sonra, nihayet Şiraz'a yerleşti ve 1429 yılında burada vefat etti. Abdülkadir Merâgî Semerkand'daki ikâmetinin ardından Herat'a yerleşti ve vefatına kadar da buradan ayrılmadı.

Timurlu ülkesine tamamen yerleşen bu ilim erbabının yanı sıra, Timur'un sağlığında iken veya onun ölümünden sonra çeşitli nedenlerle eski memleketlerine geri dönen şahsiyetler de vardı. Timur tarafından fetihlerinin tarihini yazmakla görevlendirilen Nizameddin Şâmî, eserini tamamladıktan sonra hükümdarın müsaadesiyle memleketi Tebriz'e dönmüştü. Semerkand'da 18 yıl kadar başmüderrislikte bulunan Seyyid Şerif Cürcânî, Timur'un ölümünden sonra baş gösteren kargaşa yüzünden başkent'ten ayrılarak eski memleketi Şiraz'a dönmüş ve geri kalan ömrünü burada tamamlamıştı. Mâverâünnehir'de ilmini ilerletme fırsatı bulan Siraceddin Muhammed Halebî, Anadolu'ya gelerek Osmanlıların hizmetine girmişti. Seyyid Şerif Cürcânî ve İbnü'l-Cezerî gibi seçkin ulemâdan dersler alan İbn Arabşah, Çin sınırına kadarki seyahatinin ardından Saray ve Astrahan bölgesine, oradan Kırım'a geçmiş, nihayet Kırım'dan Osmanlı ülkesine gelmişti. O, buradaki ikâmetinden sonra eski vatani Şam'a, oradan da Mısır'a gitmiş ve burada vefat

37) İbn Haldun, s. 257.

38) Hoca Sadeddin'e göre bu âlimler, Osmanlı ülkesinin eskiden olduğu gibi yine bakımlı, güvenli olacağına ve refah içinde kalkınacağına içten inandıkları için tekrar Bursa'ya dönmeyi ve burayı şereflelendirmeyi uygun görmüşlerdi (I, 295).

39) Ali Bakkal, "İbnü'l-Âkulî", *DİA*, XX, 482.

40) Kâmil Yaşaroğlu, "İbnü'l-Lehhâm", *DİA*, XXI, 118.

41) Ferhat Koca, "İbnü'n-Nehhâs ed-Dımaşkî", *DİA*, XXI, 176.

etmişti. Timur tarafından Şirvan'a sürülen Pîr İlyas da, burada uzunca bir süre kaldıktan sonra tekrar Amasya'ya dönmüştür⁴².

Aşağıda, Timur'un fethettiği ülkelerden Mâverâünnehir'de topladığı -yukarıda yer yer isimleri zikredilen- âlimler hakkında bazı bilgiler verilmektedir Ancak bu bilgiler onların detaylı olarak biyografilerini ele almak yerine, daha çok Timurlu ülkesine ne zaman ve nasıl götürüldükleri ve orada ne gibi faaliyetlerde buldukları gibi hususlar üzerinde odaklanmaktadır⁴³. Konuyu örneklendirme açısından bu kadarının yeterli olacağı kanaatini taşımaktayız.

Abdülkadir Merâgî (ö. 1435)

Azerbaycan'ın Meraga şehrinde doğdu. İlk tahsilini memleketinde tamamladıktan sonra Tebriz'e gitti. Uzun süre Celâyirîlerin hizmetinde bulundu. Özellikle Sultan Ahmed Bahadır'dan büyük himaye gördü. Timur'un Azerbaycan'ı fethi üzerine Bağdat'a gitmek zorunda kaldı. Bir süre burada ikâmet ettiyse de, siyasî kargaşalık ve hâmisî Ahmed Bahadır'ın şehirden ayrılması nedeniyle sıkıntıya düştü ve Timur'un 1398 tarihinde verdiği bir nişan ile Semerkand'a gönderildi⁴⁴. Merâgî, burada Timur'un yakın çevresinde yer aldı ve onun başhanenesi oldu⁴⁵. Bu arada Muhammed Mirza'nın nedimi olmakla görevlendirildi. Timur'un vefatından sonra bir müddet Sultan Halil'in yakın çevresinde bulundu. Daha sonra Şahrüh'un himayesine girerek Herat'a gitti ve vefatına kadar buradan ayrılmadı⁴⁶. Musikî ilminin önde gelen üstadlarından olan Merâgî⁴⁷, bu alanda çeşitli eserler kaleme almıştır⁴⁸.

İbnü'l-Cezerî (ö. 1429)

751/1350 yılında Şam'da doğdu. Gerek memleketindeki, gerekse Mısır'daki âlimlerden kıraat ve hadis konularında dersler alıp kendini yetiştirdi. Şam'da uzun süre kıraat okuttu. Bu arada Memlûk yönetiminin verdiği idârî görevler nedeniyle sık sık Mısır'a gidip geldi⁴⁹. Yapılan bir yargılama sonunda Mısır'daki mallarına el konulunca, 1396 yılında Kahire'den kaçıp İskenderiye'ye; oradan da Antakya'ya geldi. Burada bir süre ikâmet ettikten sonra Osmanlı ülkesine gitti. Dönemin hükümdarı Yıldırım Bayezid'in yakın ilgisini gören Cezerî, Ankara Savaşı'na kadar Bursa'da tedris faaliyetleriyle meşgul oldu⁵⁰.

42) el-Hulvî, s. 393-394; Abdurrahman Câmî, *Nefahâtü'l-Üns*, (tercüme ve şerh: Lâmiî Çelebi, haz. Süleyman Uludağ-Mustafa Kara), Marifet Yay., İstanbul 2005, s. 699-700.

43) Mâverâünnehir'e götürülen bu âlimler hakkında bilgi verilirken alfabetik sıra tercih edilmiştir.

44) Özcan, "Abdülkadir-i Merâgî", I, 242.

45) Yezdî, I, 537-538; Ayrıca bkz. H. G. Farmer, "Abdülkadir", *IA*, I (1993), 83.

46) Merâgî'nin vefatıyla ilgili olarak bkz. Müneccimbaşı, *Sahaifi'l-Ahbar*, İstanbul 1285, III, 57.

47) Kâtip Çelebi, musikî ilminin önde gelen üstadları arasında Abdülmümin ile Abdülkadir Merâgî'nin adlarına yer verir (IV, 1522). Yezdî de Merâgî'nin musikîde büyük hüner sahibi olduğunu belirtir (I, 538).

48) Eserleri için bkz. Kâtip Çelebi, II, 456; III, 1205; IV, 1420; Özcan, "Abdülkadir-i Merâgî", I, 243.

49) İbnü'l-Cezerî'nin tahsil hayatı ve Mısır'daki görevleri hakkında geniş bilgi için bkz. Tayyar Altukulaç, "İbnü'l-Cezerî", *DİA*, XX, 551-552; Yüksel, s. 150-159.

Ankara Savaşı'nı müteakip Bursa'nın yağmalanması sırasında Timur'un emirleri tarafından Molla Fenârî ve Şemseddin Buhârî ile birlikte ele geçirilen İbnü'l-Cezerî, Kütahya'da Timur'un huzuruna getirildi⁵¹. Timur'dan büyük saygı gördü ve kendisine Mâverâünnehir'e gidip-gitmeme konusundaki fikri soruldu. Gitmeyi kabul etmesi üzerine söz konusu bölgeye götürülerek Keş'te daha önce Timur tarafından yaptırılan medresede görevlendirildi. Ancak o, daha sonra Keş'ten Semerkand'a geçerek Timur'un vefatına kadar tedris faaliyetlerini burada sürdürdü⁵². Timur'un ölümünden sonra ise, Sultan Halil'in müsaadesiyle Semerkand'dan ayrılarak⁵³ Buhara, Herat, Yezd ve İsfahan'a uğradı. Buralardaki kısa süreli ikâmetleri sırasında tedris faaliyetleriyle meşgul oldu. 1406 yılında başlangıçta kalmayı pek düşünmediği, ancak daha sonra benimsediği Şiraz'a gitti. 1419-1420 tarihlerinde gerçekleştirdiği hac seyahatinin ardından tekrar Şiraz'a döndü. 1424 yılında Şam üzerinden Kahire'ye geçerek burada bir süre ders okuttu. Kahire'den Mekke'ye, oradan Yemen'e gitti ve daha sonra tekrar Mekke'ye döndü. Hac farizasının ardından yine Kahire'ye geçti. Ancak burada fazla kalmayarak Şiraz'a döndü ve 1429 yılında burada vefat etti⁵⁴.

Nizâmeddîn Şâmî (ö. 1412'den önce)

Tebriz'in tanınmış bir kenar mahallesi olan Şamb-i Gâzânlıdır⁵⁵. Timur'a intisabından önce, Bağdat'ta bir müddet Ahmed Celâyir'in hizmetinde bulundu. Kendi ifadesine göre, Timur 1393 yılında Bağdat'a geldiğinde Sultan Ahmed şehri terketmişti. Bu sırada Şâmî, herkesten evvel Timur'un huzuruna çıkarak ona saygısını göstermiş, onun bu davranışından ziyadesiyle memnun olan Timur ise, kendisine iltifatta bulunmuştu⁵⁶.

Şâmî, bu ilk karşılaşmanın ardından 1400 Ekiminde Timur'a ikinci defa tesadüf etti. Hac farizasını yerine getirmek için yola çıktığında, Haleb'de Memlûk yönetimi tarafından tutuklandı. Bu sırada şehrin işgaline bizzat tanık olan Şâmî, Emir Celâleddin İslâm tarafından Timur'a takdim edildi. Timur, bu sıralarda Farsçaya hâkim bir müellif olan Şâmî'ye çok iyi davrandı ve onu Erran'daki ikâmeti sırasında (1401-1402) yanına da-

50) Mecdî, s. 60; Hoca Sadeddin, V, 28. Cezerî'nin Osmanlı ülkesindeki ikâmeti ve faaliyetleri hakkında geniş bilgi için bkz. Yüksel, s. 163-169.

51) Yezdi, II, 261-262. Cezerî, 1389 yılında Şam'ın işgali sırasında Timur'dan kaçmayı başarmıştı (bkz. Kâtip Çelebi, II, 559).

52) Moh Ben Cheneb, "İbnü'l-Cezerî", *İA*, V/2 (1993), 850.

53) Sultan Halil'in, Cezerî'nin Semerkand'dan ayrılmasına izin vermesi, ileri gelen bazı devlet adamları tarafından ayıplanmış ve kendisine "Ceddin Timur onu altınla tartarak Semerkand'a getirmişti. Ne yazık ki sen onun Semerkand'dan gitmesine izin çıkardın" şeklinde sözler söylenmiştir (Yüksel, s. 171).

54) Geniş bilgi için bkz. Altıkulaç, "İbnü'l-Cezerî", XX, 552-553. Cezerî'nin eserleri hakkında bkz. Kâtip Çelebi, I, 92, 138, 149, 165-166, 212, 348, 372; II, 421, 616; III, 885, 894, 919, 955, 1191; IV, 1288, 1356, 1437, 1440, 1486, 1563, 1639; Von Carl Brockelmann, *GAL*, Leiden 1949, II, 258-261.

55) Kâtip Çelebi, adını Nizameddin Herevî olarak kaydettiği Şâmî'nin, "Şen-bi Gâzânî" diye de tanındığını söyler (I, 271).

56) Şâmî, s. 170.

vet ederek fetihlerinin tarihini herkesin anlayabileceği sade bir dille yazmasını istedi⁵⁷. Şâmî, Timur'un bu isteğini kabul ederek Çağatay uluslarının tarihî durumu ile Timur'un ölümünden bir yıl öncesine kadar cerayan eden hâdiseleri ihtiva eden eserini, Anadolu seferinden Semerkand'a dönmeye hazırlandığı sırada hükümdara takdim etti. Esere, "Zafernâme" adını muhtemelen Timur vermişti. Timur'un bu sıralarda, Haleb'deki karşılaşmalarından beri maiyetinde bulunan ve seferlerine bizzat iştirak eden müellifin, memleketi Tebriz'e dönmesine müsaade ettiği anlaşılmaktadır⁵⁸.

Sadeddin Taftâzânî (ö. 1390)

722/1322'de Horasan'da Taftâzân kasabasında doğdu. Adudüddin el-Îcî (ö.1355) ve Kutbüddin er-Râzî et-Tahtânî (ö.1364) gibi dönemin tanınmış ulemâsından dersler aldı⁵⁹. İran ve Mâverâünnehir'de çeşitli şehirleri dolaştı. Bu arada Muzafferîlerin hizmetinde bulundu. Timur, 1379 yılında Hârezm'i istilâ ettiği sırada Semerkand'a gelmesi için Taftâzânî'ye bir davetnâme gönderdi. Ancak o, bu daveti Hicaz'a gitmek üzere olduğunu bahane ederek başlangıçta kabul etmedi. Bununla birlikte daha sonra yapılan ikinci daveti kabul etmek zorunda kaldı ve Semerkand'a gitti⁶⁰.

Semerkand'da Timur'dan büyük saygı ve iltifat gören Taftâzânî, burada eser yazmak ve öğrenci yetiştirmekle meşgul oldu. Bu arada daha önceden tanıştığı Seyyid Şerif Cürçânî'nin 1387 yılında Semerkand'a gelmesi üzerine, bu âlimle Timur'un huzurunda ilmî tartışmalarda bulundu. Cürçânî aklî ilimlerin yanı sıra, tasavvufî ve bâtinî fikirlere önem vermekteydi. Taftâzânî ise, dinî hükümlerin zâhirine itibar etmeye ve heterodoks anlayıştan uzak durmaya dikkat ediyordu. Ayrıca Cürçânî'nin aksine vahdet-i vücüd düşüncesine de karşıydı⁶¹. Bu tartışmalar Cürçânî'nin lehinde sonuçlandı. Rivayete göre Taftâzânî, bu yenilginin verdiği üzüntüden dolayı tedris faaliyetlerini bırakmış ve fazla yaşamamıştır⁶².

Öğrencilerinin çok fazla olmadığı belirtilen⁶³ Taftâzânî, özellikle kelâm, akâid ve gramer konularında hayli eser yazmıştı⁶⁴. İbn Haldun'a göre o, kelâm, usul-i fıkıh, nahiv ve

57) Şâmî, s. 11-12. Timur'un, daha önceden Hint seferlerini yazmaya memur ettiği Gıyaseddin Ali'nin "Ruznâme-i Gazavât-ı Hindustân" adlı eserinin ağdalı üslûbundan dolayı böyle bir istekte bulunduğu belirtilmektedir. Bkz. Tauer, "Timurlular Devrinde Tarihçilik", s. 50; Hinz, s. 87; Tacü's-Selmânî, *Tarihânâme*, (çev. İsmail Aka), TTK, Ankara 1999, s. 4.

58) Tauer, "Timurlular Devrinde Tarihçilik", s. 51.

59) Mecdî, s. 42; M. Halil Yinanç, "Sadeddin Mes'ud bin Ömer et-Taftâzânî", *Tarihten Sesler*, II/24 (1945), s. 2.

60) Storey, "Teftâzânî", XII/1, 118.

61) Karlığa, "Osmanlı Düşüncesinin Oluşumu", VII, 33.

62) Yinanç, "Seyyid Şerif Cürçânî II", s. 11; Gümüş, s. 105; Karlığa, "Osmanlı Düşüncesinin Oluşumu", VII, 33.

63) Storey, "Teftâzânî", XII/1, 118. Bazı araştırmacılar bunun nedenini Taftâzânî'nin dilindeki kekemeliğe bağlar. Meselâ bkz. Gümüş, s. 76.

64) Bkz. Kâtip Çelebi, I, 94, 103; II, 413, 431, 446, 513, 692; III, 830, 849, 910, 915, 976, 118; IV, 1375, 1408, 1412, 1422, 1481, 1585.

beyân (belâgat) gibi ilimlerde sağlam bir melekeye sahipti⁶⁵. Seyyid Şerif Cürçânî gibi, onun eserleri de Osmanlı âlimleri arasında büyük rağbet görmüş ve haklarında pek çok şerh, hâşiye ve ta'lika yazılmıştır.

Seyyid Şerif Cürçânî (ö. 1413)

740/1340 yılında Cürçân'da doğdu. İlk tahsilini memleketinde tamamladıktan sonra Kutbeddin er-Râzî et-Tahtânî'den ders aldı. Tahsilini tamamlamak üzere gittiği Mısır'da Molla Fenârî, Bedreddin Simâvî, Hacı Paşa ve şair Ahmedî ile ders arkadaşlığı yaptı⁶⁶. Daha sonra memleketine dönerek Şiraz'da müderrisliğe başladı ve burada 10 yıl kadar kaldı. Bu süre zarfında tedris faaliyetleriyle birlikte eser yazmakla meşgul oldu. Timur'un Şiraz'ı zaptı sırasında kapısına bir ok astırılmak suretiyle kendisine ve evine sığınanlara emân verildi⁶⁷. Daha önceden şöhretinden haberdar olan Timur, ona büyük saygı gösterdi ve kendisini Semerkand'a devet etti. Cürçânî istemediği halde bu teklifi kabul etmek zorunda kaldı⁶⁸.

Semerkand'da İdgü Timur (İgur Timur) Medresesi'nde baş müderrisliğe getirilen Cürçânî, bu görevi 18 yıl süreyle yürüttü. Bu süre zarfında telif faaliyetleriyle meşgul oldu ve çok sayıda eser kaleme aldı⁶⁹. Diğer taraftan Sadeddin Taftâzânî ve Gıyâseddin Cemşid gibi bazı âlimlerle ilmî tartışmalarda bulundu⁷⁰. Onun bilhassa Taftâzânî ile yaptığı tartışmalarda elde ettiği başarı Timur nezdindeki saygınlığını daha da artırdı. Timur, Hz. Peygamberin soyundan olması nedeniyle Cürçânî'yi, Taftâzânî'den daha üstün tutuyordu. Nitekim onun "*Bu iki âlimin her ikisi ilim ve fazilette eşit olsalar bile ben Seyyid'i tercih ederim. Çünkü o, hem seyyid, hem de şeriftir. Yani hem Hz. Hüseyin'in, hem de Hz. Hasan'ın çocuğudur. Halbuki Sadeddin bizim gibidir*", şeklindeki sözleri de bunu teyit etmekteydi⁷¹.

Semerkand'da bulunduğu sırada Hâce Alâeddin Attar ve Nizameddin Hâmuş gibi ileri gelen mutasavvıflarla da irtibatla bulunan⁷² Cürçânî, Timur'un ölümünden sonra baş gösteren kargaşalık nedeniyle Semerkand'dan ayrılarak uzun süre ayrı kaldığı Şiraz'a döndü. 1413 yılındaki vefatına kadar buradan ayrılmadı ve ilmî faaliyetlerle meşgul oldu⁷³.

65) Bkz. *Mukaddime*, (haz. Süleyman Uludağ), Dergâh Yay., İstanbul 2005, II, 874.

66) Hoca Sadeddin, V, 33, 36-37; Yinanç, "Seyyid Şerif Cürçânî II", s. 10; H. Ziya Ülken, *İslâm Felsefesi*, (2. baskı), Selçuk Yay., Ankara 1967, s. 138.

67) Ö. Nahuhi Bilmen, *Hukukî İslâmîyye ve İstılahatı Fıkıhîyye Kamusu*, Bilmen Basımevi, İstanbul 1967, I, 450; Gümüş, s. 91.

68) Gümüş, s. 91.

69) Cürçânî'nin vefatına kadarki kaleme aldığı eserlerinin sayısı 100 civarındadır. Bunlardan bazıları için bkz. Kâtip Çelebi, I, 63, 84, 198, 316, 332, 350, 366, 373; II, s. 413, 431-432, 571, 598, 693, 695, 697-698, 713, 723; III, s. 849, 893, 941, 943, 997, 1098, 1176; IV, s. 1408, 1440, 1471, 1512, 1565, 1622, 1628; Brockelmann, *GAL*, II, 280-281; A. S. Tritton, "al-Djurdjâni", *EP*, Leiden 1983, II, 602-603; Sadreddin Gümüş, "Cürçânî, Seyyid Şerif", *DİA*, VIII, 136.

70) Kâtip Çelebi, I, 220-221; Mecdî, s. 41.

71) Yinanç, "Seyyid Şerif Cürçânî II", s. 10-11; Gümüş, s. 92.

72) Bkz. Câmî, s. 541; Mecdî, s. 42.

73) Yinanç, "Seyyid Şerif Cürçânî II", s. 11.

Siraceddin Muhammed Halebî (ö. 1446)

Haleb civarından olup doğum tarihi bilinmemektedir. Timur'un Haleb'i işgalini (1400) müteakip Mâverâünnehir'e götürüldü. Burada uzunca bir süre ikâmet etti ve Mâverâünnehir ulemâsından tahsil ve ihtisasını tamamladı. Sultan II. Murad zamanında söz konusu bölgeden ayrılarak Anadolu'ya geldi. Osmanlı hükümdarından yakınlık gördü. Sultan Murad onu oğlu Şehzâde Mehmed'in hocalığına tayin ederek, adına Edirne'de bir de medrese yaptırdı⁷⁴. Halebî, kendi adıyla tanınan bu medresede vefatına kadar müderislikte bulundu⁷⁵ ve bu arada bazı eserler de kaleme aldı⁷⁶.

Şehabeddin İbn Arabşah (ö. 1450)

791/1389 yılında Şam'da doğdu. Timur'un Şam'ı zaptı üzerine ailesiyle birlikte henüz 12 yaşında iken⁷⁷ Semerkand'a gönderildi. Burada, Seyyid Şerif Cürcânî, İbnü'l-Cezerî ve Mevlânâ Hacı'dan dersler aldı⁷⁸. İlmîni ilerletmek amacıyla Çin sınırına kadar uzanan uzun bir seyahate çıktı. Bu seyahati sırasında Hoca Abdülevvel, Hoca İsamüddin, Ahmed Tirmizî, Ahmed Kasîr, Vâiz Hüsâmeddin, Muhammed el-Buhârî, Şeyhü'l-Uryân el-Edhemî, Şeyh Burhâneddin Endügânî, Celâleddin es-Seyrâmî gibi ileri gelen şahsiyetlerin bilgisinden yararlanma imkânı buldu. Hârezm'e döndükten sonra Mevlânâ Nûrullah, Vâiz Ahmed, ve Serâî'den tahsil gördü. Bu arada Saray ve Astrahan taraflarına giderek Hâfizüddin el-Bezzâzî (el-Kerderî)'den ders aldı. Daha sonra Kırım'a geçti ve buradaki bazı âlim, edip ve şairlerle görüştü⁷⁹.

Kırım'dan Osmanlı ülkesine geçen İbn Arabşah, Edirne'de Çelebi Mehmed'in yakın ilgisini gördü. Divân-ı Hümâyun'da görev aldı, aynı zamanda Çelebi Mehmed'in şehzâdelerinin hocası oldu. Bu arada Haydar Herevî ve Molla Fenârî gibi ulemâdan dersler aldı. Çelebi Mehmed'in ölümü üzerine yaklaşık on yıl kadar kaldığı Osmanlı ülkesinden ayrıldı ve Şam'a gitti. Uzunca bir süre kaldığı Şam'da münzevî bir hayat sürdü ve çoğu eserini burada yazdı⁸⁰. 1438'de gittiği Kahire'de Memlûk yönetiminden himaye gördü. Vefatına kadar da buradan ayrılmadı.

Mâverâünnehir İlim Hayatına Gelen Canlılık ve Bunun Etkileri

Timur'un, fethettiği ülkelerden Mâverâünnehir'de topladığı ulemânın, söz konusu bölgenin, dolayısıyla Timurlular dönemi ilim ve kültür hayatının gelişmesinde büyük rolü oldu. Moğol istilası nedeniyle sönmeye yüz tutmuş olan şark İslâm dünyasının ilim mües-

74) Mecdî, s. 187-188.

75) Cahid Baltacı, *XV-XVI. Asırlarda Osmanlı Medreseleri*, İrfan Matbaası, İstanbul 1976, s. 225-226.

76) Bkz. Kâtip Çelebi, III, 1099; IV, 1371.

77) İbn Arabşah, Semerkand'a götürüldüğünde henüz bir âlim değildi. Böyle olmakla birlikte o, Mâverâünnehir'in ileri gelen âlimlerinden tahsil görmüş ve Timur'u en iyi tanıyanlardan biri olarak meşhur "Acâibü'l-Makdûr fi Nevâibi Timûr" adlı eserini yazmıştır.

78) Mecdî, s. 73.

79) Yuvalı, "İbn Arabşah, Şehâbeddin", XIX, 314; Kafesoğlu, "İbn Arabşah", V/2, 698.

80) Eserleri hakkında bkz. Kâtip Çelebi, I, 272, 369, 388 ; II, 458 ; III, 902, 920, 939, 958, 972; IV, 1314; Brockelmann, *GAL*, II, 36-37; Kafesoğlu, "İbn Arabşah", V/2, 699-701; Yuvalı, "İbn Arabşah, Şehâbeddin", XIX, 314-315; M. Şemseddin Günaltay, *İslâm Tarihinin Kaynakları*, (haz. M. Yüksel Kanar), Endülüş Yay., İstanbul 1991, s. 362-363.

seseleri Taftâzânî gibi âlimler sayesinde yeniden canlanmaya başladı⁸¹. Medrese zihniyeti üzerinde derin izler bırakan Taftâzânî'den önceki âlimlere mütekaddimîn; sonrakilere ise müteahhirîn adı verildi⁸². Taftâzânî'nin yanı sıra, kuşkusuz Seyyid Şerif Cürçânî'nin de bu dönem ilim hayatının gelişmesinde kayda değer katkıları oldu.

Mâverâünnehir, Timurular dönemde felsefe, mantık, kelâm, riyaziye ve hey'et gibi ilimlerde önemli bir gelişme kaydetti⁸³. Bu durum İslâm dünyasının çeşitli memleketlerinden pek çok ilim erbabının sözü edilen ilimleri tahsil etmek amacıyla bu bölgeye gelmesine neden oldu. Bu zümreler kendi ülkelerine döndüklerinde burada oluşan ilmî geleneği ve felsefî tartışmaları yaymakla meşgul oldular. Bununla beraber Türkistan veya İranlı olup muhtelif İslâm memleketlerine seyahat eden âlimler de aynı rolü üstlendiler.

Mâverâünnehir ilim hayatının gelişmesinde önemli katkıları bulunan Sadeddin Taftâzânî ve Seyyid Şerif Cürçânî, telifat ve tedrisattaki üstünlükleri ile İslâm dünyasında büyük şöhret kazandılar. Bu şahsiyetlerin eserleri, akademik seyahatler sayesinde pek çok ülkede tanındı ve ulemâ arasında büyük rağbet gördü⁸⁴. Osmanlı ilim çevrelerinde de oldukça tutulan bu eserler, Osmanlı medreselerinde uzun süre ders kitabı olarak okutuldu. Öyle ki bunlar hakkında yazılan şerh, hâşiye ve ta'likalar bile ulemâ arasında büyük ilgi gördü⁸⁵.

Taftâzânî ve Cürçânî arasındaki ilmî tartışmalar, başta Orta Asya bölgesi olmak üzere bütün İslâm dünyasında büyük yankı uyandırdı. Ulemâyı ikiye ayıran bu tartışmalar, ilmî çevrelerde uzun süre unutulmadı. Ulemânın bir kısmı kendilerine verilen icâzetnâmelerde ilmî silsile bakımından Cürçânî'ye; bir kısmı da Taftâzânî'ye bağlı olarak gösterildi. Bu iki âlim arasındaki fikrî ayrılıkları konu edinen ve tarafları savunan çeşitli eserler kaleme alındı⁸⁶.

Taftâzânî ve Cürçânî, fikirleriyle olduğu kadar tedrisattaki üstünlükleri ile de kendilerinden söz ettirdiler. Onların öğrencileri, gittikleri yerlerde diğer âlimler tarafından gıptayla bakıldılar. Bu zümreler, hocalarının eserlerini ve görüşlerini bütün İslâm dünyasına yaydılar. Diğer taraftan, seyahat ettikleri yerlerde devlet idarecilerinden büyük himaye gördüler ve dönemin seçkin medreselerinde görevlendirildiler. İçlerinden bazıları ise, şeyhülislâmlık gibi önemli görevlere getirildiler. Meselâ, Sadeddin Taftâzânî'nin öğrencilerinden olan Burhaneddin Haydar Herevî, Çelebi Mehmed zamanında fetva makamına tayin edildi⁸⁷. Cürçânî'nin çevresinde yetişen Fahreddin Acemî ise, Osmanlı ülkesinde

81) Bilmen, I, 448.

82) Bkz. Taftâzânî, *Kelâm İlmi ve İslâm Akâidi*, (haz. Süleyman Uludağ), Dergah Yay., İstanbul (t y), s. 62-63.

83) Bkz. İ. Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, TTK, Ankara 1988, I, 520.

84) Bu hususa dair bazı örnekler için bkz. Mecdî, s. 51, 117-118, 100; Kâtip Çelebi, I, 40; Hoca Sadeddin, V, 23, 88.

85) Bkz. Mustafa Bilge, *İlk Osmanlı Medreseleri*, İÜ Edebiyat Fakültesi Yay., İstanbul 1984, s. 50-59.

86) Gümüüş, "Cürçânî, Seyyid Şerif", VIII, 135.

87) Bedreddin Simâvî'nin idamı hakkındaki fetvayı bu âlim vermişti. Bkz. Âşıkpaşazade, *Tevârih-i Âl-i Osman*, Osmanlı Tarihleri, (düzenleyen: N. Atsız Çiftçioğlu), Türkiye Yayınevi, İstanbul 1949, s. 154.

otuz seneden fazla müftülük yaptı. Osmanlı âlimlerinin kendisinden hadis alanında dersler aldığı⁸⁸ Acemî, II. Murad ile oğlu Fatih Sultan Mehmed'in takdirini kazandı. Yine, Cürçânî'nin öğrencilerinden olan ve Bursa'da uzun süre müderrislikte bulunan Seydî Ali Acemî de, bu padişahların himayesine mazhar oldu⁸⁹.

Dinî ilimlerdeki üstünlüğü Timur tarafından da takdir edilen ve bu hükümdarın bir meclisinde Seyyid Şerif Cürçânî'nin oturduğu yerden daha yüksek bir yerde oturması uygun görülen İbnü'l-Cezerî de, bu dönemde adından söz ettiren âlimledendi. O, kıraat ve hadis başta olmak üzere çeşitli ilim dallarında onlarca eser kaleme aldı ve özellikle kıraat alanında büyük bir şöhrete sahip oldu. Çeşitli şehirlere yaptığı kısa süreli ziyaretlerinde dahi kendisinden kıraat ilmini öğrenmek amacıyla etrafında kalabalıklar oluştu. Zamanla, bu ilim dalında düzenlenen icazetnâmelerdeki silsilelerde adına yer verilen ulemâdan biri olmuştur⁹⁰.

Sonuç

İslâm dünyasındaki çoğu hükümdar gibi Timur'un da en önemli amaçlarından biri hiç kuşkusuz ülkesini siyasî bakımdan olduğu kadar, ilim ve kültür sahasında da geliştirmek olmuştur. O, bu amacını gerçekleştirmek için seferleri sırasında ele geçirdiği âlimleri hükümdarlık geleneğinde olduğu üzere Mâverâünnehir'e götürmeyi adet hâline getirmiştir. Ulemâ, kimi zaman ikna edilmek suretiyle; kimi zaman da sürgün yoluyla Mâverâünnehir'e götürülmüştür. İçlerinden bazıları için de, davetnâme ve nişanlar gönderilmiştir.

Timur, Mâverâünnehir'de topladığı bu âlimlere karşı hürmette kusur etmemiş ve onlardan ihsanlarını esirgememiştir. Bu zümreye, kendisinin de bizzat takip ettiği ilmî tartışmalar yaptırmıştır. Bu tartışmaların en ünlüsü Seyyid Şerif Cürçânî ile Sadeddin Taftâzânî arasında gerçekleşmiştir. Timur, bu tartışmalarda galip gelen Cürçânî'ye büyük iltifatlarla bulunmuş ve onu Hz. Peygamberin soyundan olması nedeniyle Taftâzânî'ye karşı üstün tutmuştur. O, dinî konulardaki ehliyetinden dolayı da İbnü'l-Cezerî'yi, Cürçânî'den daha üstün görmüştür.

Netice olarak Timur'un, ülkesinde ilim ve kültür hayatını geliştirmeye yönelik çabaları boşa çıkmamıştır. Mâverâünnehir'de toplanan âlimler, bölgenin canlı bir ilim ve kültür merkezi hâline gelmesinde önemli katkı sağlamışlardır. Bu gelişme bir taraftan "Timurlu Rönesansı"nın doğmasına zemin hazırlamış; diğer taraftan da İslâm dünyasındaki ilmî faaliyetlere yeni bir ivme kazandırmıştır. Bilhassa Sadeddin Taftâzânî ve Seyyid Şerif Cürçânî'nin kaleme aldığı eserler, öğrencileri vasıtasıyla İslâm dünyasının hemen hemen her tarafına yayılmış ve ilmî çevrelerde büyük rağbet görmüştür. Bu âlimler arasında ce-reyan eden ilmî tartışmaların yankıları ise asırlarca hâfızalardan silinmemiştir.

88) Mecdî, s. 81-83.

89) Mecdî, s. 121-122; Baltacı, s. 541.

90) "İbnü'l-Cezerî", XX, 553.